

Σχέδιο του Μωρίς Ανρύ, 1934.

Σχεδιασμός ή αγορά; Το τρίτο μοντέλο*

Εφόσον δεν ζούμε σε μια πλήρως αναπτυγμένη κομμουνιστική κοινωνία, η οποία χαρακτηρίζεται από την «αφθονία» με την έννοια της επάρκειας των υλικών αγαθών και υπηρεσιών καθημερινής χρήσης (μηδενική ή αρνητική ελαστικότητα της ζήτησης) τα οικονομικά προβλήματα παραμένουν, κατά κύριο λόγο, σαν προβλήματα κατανομής μη επαρκών πόρων. Στους διάφορους τρόπους παραγωγής, στις διάφορες μορφές κοινωνίας, στα διάφορα «οικονομικά μοντέλα» αντιστοιχούν, σε τελευταία ανάλυση, διαφορετικοί μηχανισμοί κατανομής των πόρων.

Κάποτε πρέπει να κατανοήσουμε το πραγματικό περιεχόμενο της συζήτησης που διεξάγεται σήμερα, τόσο στις καπιταλιστικές όσο και στις μετακαπιταλιστικές κοινωνίες, γύρω από το ζήτημα: είναι η οικονομία της αγοράς η μοναδική εναλλακτική λύση στη δεσποτική «διοικητική οικονομία», η οποία κυριάρχησε στην ΕΣΣΔ μετά το 1928 και μεταφυτεύτηκε μετά το 1945 στην Ανατολική Ευρώπη, μετά το 1949 στην Κίνα και στη δεκαετία του '60 στην Κούβα;

Αυτή η συζήτηση δεν αφορά το αν θα πρέπει οι μηχανισμοί της αγοράς να αξιοποιούνται κατά τη διάρκεια της μακράς περιόδου μετάβασης από τον καπιταλισμό στο σοσιαλισμό, όπως πίστευαν ο Λένιν, ο Τρότσκι ο Μπουχάριν, η Ρόζα Λούξεμπουργκ, ο Γκράμσι και πρακτικά όλοι οι μαρξιστές (οι διαφορές μεταξύ τους αφορούσαν τα όρια και τη δυναμική αυτών των μηχανισμών). Η συζήτηση αφορά το αν η αγορά θα πρέπει να καθορίζει τις βασικές επιλογές στην κατανομή των μη επαρκών πόρων, πράγμα που συνεπάγεται ότι θα μπορούσε να καθορίσει τις βασικές αναλογίες των κύριων κλάδων, στους οποίους κατανέμεται το εθνικό εισόδημα, και τη μεσοπρόθεσμη και μακροπρόθεσμη δυναμική τους.

Με άλλα λόγια το ερώτημα που θέτει η συζήτηση αυτή δεν είναι: πώς λειτουργεί ένα εργοστάσιο πιο αποτελεσματικά; Διεξάγεται πάνω στο πώς θα μοιραστούν οι διαθέσιμοι πόροι ανάμεσα στην παραγωγή καταναλωτικών αγαθών, των βασικών κατηγοριών, των μέσων παραγωγής, όπως μηχανές, πρώτες ύλες, ενέργεια και των προϊόντων τα οποία δεν συμβάλλουν στην αναπαραγωγή, όπως είναι τα καταναλωτικά αγαθά πολυτελείας, οι εξοπλισμοί κ.λπ. Είναι η αγορά, δηλαδή η «αποτελεσματική ζήτηση», δηλαδή το άνισα μοιρασμένο χρηματικό εισόδημα και ο συσσωρευμένος χρηματικός πλούτος, αυτή που σε τελευταία ανάλυση επιδρά αποφασιστικά σ' αυτή την κατανομή; Μέσω ποιου μηχανισμού; Προς όφελος ποιων κοινωνικών τάξεων και κοινωνικών στρωμάτων;

* Το άρθρο γράφτηκε από τον συγγραφέα ειδικά για την «Διαλεκτική».

Κάθε προσπάθεια να περιοριστεί η συζήτηση στο ζήτημα της αποτελεσματικότητας του εργοστάσιου ή της επιχείρησης, αποτελεί μια προσπάθεια να συγκαλυφθεί το βασικό θέμα και να συσκοτιστούν οι πραγματικές κοινωνικές επιλογές που απορρέουν από αυτό.

Δυο παράλληλες μορφές δεσποτισμού

Γιατί είναι η σταλινική και η μετασταλινική «διοικητική οικονομία», μια δεσποτική οικονομία; Γιατί οι βασικές αποφάσεις για τις προτεραιότητες στην κατανομή των μη επαρκών πόρων παίρνονται από μια μικρή ομάδα ανθρώπων (τους πολιτικούς ηγέτες της γραφειοκρατίας, τη *Νομενκλατούρα*, με τη βοήθεια μερικών υψηλά ιστάμενων τεχνοκρατών) και όχι από τις μάζες του λαού — τους ενδιαφερόμενους παραγωγούς και καταναλωτές.

Αυτοί, οι υψηλά ιστάμενοι γραφειοκράτες, μπορούν να παίρνουν τέτοιες αποφάσεις γιατί κατέχουν το μονοπώλιο της πολιτικής εξουσίας, η οποία, σ' ένα σύστημα κρατικής ιδιοκτησίας των μέσων παραγωγής, τους εξασφαλίζει το μονοπωλιακό έλεγχο στο κοινωνικό υπερπροϊόν. Αλλά και μια οικονομία γενικευμένης κυριαρχίας της αγοράς προσομοιάζει με μια δεσποτική οικονομία. Αυτό ήδη έχει επαληθευτεί για κάθε παραλλαγή καπιταλιστικής οικονομίας. Ειδικά για το μονοπωλιακό καπιταλισμό, το στάδιο του καπιταλισμού που ζούμε εδώ και έναν αιώνα, και του οποίου ο «ύστερος καπιταλισμός», που υπάρχει από το Β' Παγκόσμιο πόλεμο, αποτελεί μια φάση.

Σ' ένα τέτοιο οικονομικό σύστημα, οι προτεραιότητες για την κατανομή των μη επαρκών πόρων επιβάλλονται διαμέσου των επενδυτικών αποφάσεων των ιδιοκτητών των μεγάλων εταιριών από τη μια και την πίεση του άνισα κατανεμημένου χρηματικού εισοδήματος και του συσσωρευμένου πλούτου, από την άλλη. Στην αγορά ο μέσος εργάτης, ο υπάλληλος, ο τεχνικός έχει μια ψήφο. Ο μέσος μεγαλοαστός έχει 1.000 ψήφους. Οι τραπεζίτες, οι βιομήχανοι και οι δισεκατομμυριούχοι (μόνο μια χούφτα σε κάθε χώρα) έχουν 100.000 ψήφους.

Είναι εύκολο να συμπεράνει κανείς ότι σε μια χώρα 60 εκατομμυρίων κατοίκων και 20 εκατομμυρίων οικογενειών, 19 εκατομμύρια οικογένειες έχουν 19 εκατομμύρια ψήφους, 500.000 ή 1.000.000 εκ. οικογένειες, έχουν 500 εκ. ή 1.000 εκ. ψήφους. Είναι προφανές ότι αυτοί αποφασίζουν τις προτεραιότητες διαμέσου των «ψήφων» τους.

Κανείς σοβαρός μελετητής της καπιταλιστικής κοινωνίας δεν μπορεί να αρνηθεί αυτό το βασικό γεγονός. Όμως και κανείς σοβαρός υπερασπιστής της γενικευμένης «αγοροποίησης» των οικονομιών στην Ανατολή δεν θα μπορούσε να το αρνηθεί, επίσης. Ο Πολωνός καθολικός γερουσιαστής και μυθιστοριογράφος ANDRZEJ SZCZPIORSKI δηλώνει τα ακόλουθα για τις συνέπειες των μεταρρυθμίσεων στην κατεύθυνση της οικονομίας της αγοράς:

«Παντού βλέπεις να εμφανίζονται μαγαζιά με καπέλα και μεταξωτά εσώρουχα, ενώ ηλικιωμένοι άνθρωποι πρέπει να διανύσουν μακρινές αποστάσεις, προκειμένου να βρουν ένα κατάστημα που να πουλάει γάλα και πατά-

τες. Λέω στο Δήμαρχο, γιατί, για το θεό και πρέπει να πουλάτε κρατικά μαγαζιά, αλλά γιατί αυτά δεν μπορούν να συνεχίζουν να πουλάνε τα ίδια προϊόντα; Παράτα με, λέει ο Δήμαρχος. Ελευθερία και απόλαυση σημαίνει ότι οι αυτοί που δίνουν περισσότερα πρέπει να αποφασίζουν μόνοι τους τι θέλουν να αγοράζουν και να πουλάνε» (VRIJ NEDERLAND: DUTCH WEEKLY, 17 Νοεμβρίου 1990).

Αυτό αποτελεί πράγματι την καρδιά του προβλήματος. Συνεπάγεται το δεσποτισμό του χρηματικού πλούτου — του τραπεζικού λογαριασμού που προεκτείνεται μέσω της τραπεζικής πίστης ή άλλως «του χρηματοκιβώτιου και του πορτοφολιού» — πράγμα που σημαίνει ότι οι προτεραιότητες αποφασίζονται πίσω από την πλάτη της συντριπτικής πλειοψηφίας του πληθυσμού.

Η σοσιαλιστική εναλλακτική λύση, το τρίτο μοντέλο ή ο τρίτος δρόμος, πεντακάθαρα εμφανίζεται σαν η βασική εναλλακτική λύση απέναντι σ' αυτούς τους δύο δεσποτισμούς. Ο δημοκρατικός κοινωνικός σχεδιασμός βασισμένος στην αρθρωμένη αυτοδιοίκηση σημαίνει ότι οι προτεραιότητες στην κατανομή των οικονομικών πόρων θα αποφασίζονται δημοκρατικά από τη μάζα των παραγωγών-καταναλωτών-πολιτών, μέσα από τη συνειδητή επιλογή μεταξύ ποικίλων εναλλακτικών λύσεων, με άλλα λόγια στη βάση ενός πλήρως πλουραλιστικού πολιτικού συστήματος, κάτω από πλήρη διαφάνεια και ανάπτυξη όλων των δημοκρατικών ελευθεριών.

Το τρίτο μοντέλο είναι επιθυμητό

Τα επιχειρήματα υπέρ ή κατά αυτού του τρίτου μοντέλου είναι πολυάριθμα και σύνθετα. Όμως ουσιαστικά μπορούν να συνοψιστούν στα ερωτήματα: Είναι αυτό το μοντέλο επιθυμητό; Είναι πραγματοποιήσιμο;

Το τρίτο μοντέλο είναι επιθυμητό γιατί είναι ταυτόχρονα πιο δημοκρατικό και πιο δίκαιο (εξασφαλίζει περισσότερη ισότητα, που συνεπάγεται περισσότερη κοινωνική αλληλεγγύη και περισσότερη κοινωνική δικαιοσύνη), και πιο αποτελεσματικό από μια συνολική κοινωνική άποψη.

Είναι πιο δημοκρατικό γιατί η μεγάλη πλειοψηφία του λαού παίρνει τις αποφάσεις-κλειδιά που αφορούν τη ζωή της. Υπό το καθεστώς του κρατικού δεσποτισμού και του δεσποτισμού της αγοράς αυτές οι αποφάσεις παίρνονται από μικρές μειοψηφίες.

Συνεπάγεται ένα ποιοτικά υψηλότερο βαθμό κοινωνικής δικαιοσύνης, γιατί εξασφαλίζει ότι οι βασικότερες ανάγκες των φτωχότερων και πιο αδύνατων τμημάτων της κοινωνίας θα ικανοποιούνται κατά προτεραιότητα, σε σύγκριση με δευτερεύουσες ανάγκες των πιο πλούσιων τμημάτων. Το ίδιο θα μπορούσε να συμβαίνει για τις βασικές και «ενδιάμεσες» ανάγκες της πλειοψηφίας της κοινωνίας.

Με τον ίδιο τρόπο που γίνεται σήμερα σε κάθε χώρα του κόσμου, στην αρχή του οικονομικού έτους, όταν η κυβέρνηση προτείνει να διατεθεί π.χ. το 5% του εθνικού εισοδήματος για τις ανάγκες της «εθνικής άμυνας» και της «κρατικής

ασφάλειας» (το αστυνομικό σύστημα κ.λπ.) που θεωρούνται σαν «απόλυτες προτεραιότητες», έτσι οι μάζες των πολιτών θα έχουν το δικαίωμα και τη δύναμη να αποφασίζουν την ίδια στιγμή, το τμήμα των διαθέσιμων πόρων για οποιουσδήποτε σκοπούς επιλέγουν και θεωρούν ως απόλυτες προτεραιότητες, όπως υγεία, παιδεία και κουλτούρα, προστασία του περιβάλλοντος, δημόσιες μεταφορές, βασική κοινωνική υποδομή, κατοικία και στοιχειώδεις οικιακές ανέσεις, και, στο βαθμό που το επιλέξουν, τρόφιμα και βασικά είδη ρουχισμού (εσώρουχα, κάλτσες και παπούτσια). Αυτές οι επιλογές θα μπορούν να γίνονται ανεξάρτητα από το αν αντιπροσωπεύουν το 20, 30, 40, 50 ή 60% των διαθέσιμων πόρων, έτσι ώστε ό,τι απομένει να διατίθεται για την ικανοποίηση των μη ουσιαστικών αναγκών.

Κάποιος θα μπορούσε να αντιτείνει ότι μια τέτοια ρύθμιση περικλείει το στοιχείο της αδικίας όσον αφορά τις ανάγκες των μικρών ομάδων καταναλωτών. Αυτή η ένσταση είναι κατανοητή. Κάτω από τις συνθήκες της σχετικής έλλειψης πόρων, κάποιες ανάγκες πάντα θα παραμένουν ανικανοποίητες. Όμως είναι πιο δίκαιο να αφήνονται ανικανοποίητες κάποιες ανάγκες των μειοψηφιών παρά οι βασικές ανάγκες της πλειοψηφίας.

Είναι δύσκολο να αρνηθεί κανείς ότι αποτελεί αδικία η συστηματική οικοδόμηση δεύτερων κατοικιών που μένουν ακατοίκητες για μεγάλο μέρος του χρόνου, για να μη μιλήσουμε για τις πολυτελείς κατοικίες, ενώ εκατομμύρια άνθρωποι είναι άστεγοι ή μένουν σε διαμερίσματα που δεν πληρούν στοιχειώδεις προϋποθέσεις, η ότι είναι περισσότερο δίκαιο να ικανοποιείται η ζήτηση μερικών πολυτελών κατοικιών, αντί να εξασφαλίζεται στον καθένα μια κατάλληλη, σύγχρονη και άνετη κατοικία.

Θα μπορούσε κάποιος να «παρακάμψει» τον κανόνα της πλειοψηφίας και να επιτρέψει στις μειοψηφίες την πρόσβαση σε ό,τι απομένει από τους οικονομικούς πόρους, στο βαθμό που ικανοποιούνται οι βασικές ανάγκες για τον καθένα. Εάν μερικά τμήματα του πληθυσμού επιθυμούν να ξοδεύουν το περισσευούμενο εισόδημά τους για μια δεύτερη κατοικία ή για μια δεύτερη έγχρωμη τηλεόραση, θα πρέπει να έχουν το δικαίωμα να το κάνουν, με την προϋπόθεση ότι είναι διατεθειμένα να πληρώσουν γι' αυτό μια τιμή που θα πρέπει να είναι μάλλον υψηλή.

Δεν πρέπει όμως αυτοί να έχουν το δικαίωμα να επιβάλουν παραπάνω φόρτο εργασίας στη μάζα των παραγωγών, πέρα από το σημείο που είναι αποδεκτό από τους εργαζόμενους.

Στον καπιταλισμό η διακύμανση της απασχόλησης και ο φόβος για το χάσιμο της θέσης εργασίας και ενός κανονικού εισοδήματος συχνά υπονομεύει το δικαίωμα των παραγωγών να καθορίσουν ελεύθερα τα όρια του χρόνου εργασίας τους, που πάντα αποτελεί ένα χρονικό διάστημα εκτεταμένο και χαμένο από την άποψη της πραγματικής τους ζωής. Το μοντέλο του κοινωνικού σχεδιασμού που εμείς υποστηρίζουμε έγκειται στο ότι το δικαίωμα καθορισμού των ορίων του εργάσιμου χρόνου πρέπει να βρίσκεται στα χέρια εκείνων οι οποίοι ουσιαστικά κάνουν τις θυσίες, με λίγα λόγια στα χέρια της μάζας των ιδίων των παραγωγών.

Εάν αυτοί επιθυμούν να δουλέψουν μόνο 30 ή 24 ώρες τη βδομάδα καλύπτον-

τας κάποια κατανάλωση, θα πρέπει να έχουν το δικαίωμα να κάνουν αυτή την επιλογή. Όταν για τον καθένα είναι εγγυημένο κάποιο κατώτατο όριο κατανάλωσης, θα πρέπει να τον πληρώσεις ακριβά για να τον πείσεις να δουλέψει παραπάνω. Αλλά σ' αυτό βρίσκεται περισσότερη κοινωνική δικαιοσύνη από το να τον εξαναγκάσεις, μέσω των περικοπών του εισοδήματος ή του φόβου για τη μείωση της απασχόλησης και του εισοδήματος.

Υπάρχει και μια επιπρόσθετη πλευρά της κοινωνικής δικαιοσύνης όσον αφορά αυτό το τρίτο μοντέλο. Όταν το πολυεθνικό μονοπώλιο Philips απολύει 40.000 εργαζόμενους, θίγοντας τις συνθήκες ζωής 100.000 ανθρώπων, το κάνει σαν αποτέλεσμα λαθεμένων αποφάσεων παρμένων από τους διευθυντές και τους χρηματιστές στο επίπεδο της παραγωγικής επιλογής, του κόστους της παραγωγής, της έρευνας της αγοράς, της συμπεριφοράς των καταναλωτών κ.λπ. Οι εργαζόμενοι δεν είναι καθόλου υπεύθυνοι γι' αυτές τις λαθεμένες αποφάσεις. Όμως υφίστανται τις συνέπειές τους. Δεν θα ήταν πιο συμβατό προς την κοινωνική δικαιοσύνη να έχουν παρθεί αυτές οι αποφάσεις από τους ανθρώπους που θα υποστούν και τις συνέπειές τους;

Οικονομική και κοινωνική βελτιστοποίηση

Ο δημοκρατικός κοινωνικός σχεδιασμός εγγυάται επίσης και υψηλότερο επίπεδο κοινωνικής οικονομικής αποτελεσματικότητας. Γενικά παίρνεται σαν δεδομένο ότι το κυνήγι της μεγιστοποίησης του κέρδους, που αποτελεί τον πυρήνα της συμπεριφοράς του καπιταλιστή, εξασφαλίζει το μέγιστο της οικονομικής αποτελεσματικότητας στο επίπεδο της επιχείρησης, όταν «διευθύνεται» (διορθώνεται) από μια ανταγωνιστική αγορά. Αυτό όμως δεν είναι με κανένα τρόπο το βέβαιο. Προκειμένου όμως να μην παρακάμψουμε το κύριο ζήτημα, θα αναγνωρίσουμε στους υπερασπιστές της οικονομίας της αγοράς αυτό το σημείο. Όμως επαναλαμβάνουμε: αυτό αποτελεί μια παράκαμψη όσον αφορά το κύριο ζήτημα.

Η υπόθεσή τους (η οποία συχνά δεν διατυπώνεται) είναι ότι η μέγιστη αποτελεσματικότητα της οικονομίας παρμένης σαν σύνολο, είναι απλά το άθροισμα των «βελτιστων» στο επίπεδο της ξεχωριστής επιχείρησης. Λέγοντάς το στην «ακαδημαϊκή» γλώσσα: τα μακροοικονομικά και μικροοικονομικά «βέλτιστα» συμπίπτουν. Αυτή είναι μια λαθεμένη υπόθεση. Αντιστρέφοντας μια κλασική κυνική δήλωση του διευθυντή της General Motors, του κυρίου Charles Wilson, θα λέγαμε: ό,τι είναι καλό για τη General Motors δεν είναι αναγκαία (ούτε και γενικά) καλό για τις ΗΠΑ.

Δύο παραδείγματα θα διευκρινίσουν ότι πραγματικά αυτή η υπόθεση είναι λαθεμένη. Θα δείξουν επίσης τους βασικούς λόγους που συμβαίνει αυτό: οι ιδιοκτήτες και οι ανώτατοι διευθυντές των εταιριών, ακριβώς γιατί κινούνται με άξονα το ανώτατο δυνατό κέρδος, υπολογίζουν μόνο το χρηματικό κόστος και τα χρηματικά κέρδη, τα οποία αναφέρονται στους ετήσιους ισολογισμούς τους. Το ότι άλλοι άνθρωποι πληρώνουν για τα αποτελέσματα των αποφάσεών τους δεν τους ενδιαφέρει. Όμως αφού πάντα κάποιος πληρώνει τις συνέπειες, αυτό θα πρέπει

να συμπεριληφθεί στον υπολογισμό της οικονομικής σοφίας αυτών των αποφάσεων.

Εάν 1.000 εταιρίες εξοικονομούν 20 δις δολάρια απολύοντας 1 εκ. εργάτες, αυξάνοντας έτσι τα κέρδη τους σε μεγάλο βαθμό, έχουν πετύχει την αποτελεσματικότητα από τη σκοπιά της ξεχωριστής επιχείρησης. Όμως εάν αυτά τα αποτελέσματα οδηγούν στο να πληρώσει το κράτος 10 δις δολάρια για επιπρόσθετα επιδόματα ανεργίας, να χάσει η κυβέρνηση 5 δις δολάρια από φόρους σαν αποτέλεσμα της μείωσης των εσόδων και των δαπανών των ανέργων, όλη η κοινωνία να χάσει δις δολάρια χρησίμων προϊόντων που θα μπορούσαν να παράγουν αυτοί οι άνεργοι, και αν το σύνολο όλων αυτών των απωλειών φτάνει τα 30 δις δολάρια τότε αυτό που είναι επικερδές από τη σκοπιά της ξεχωριστής επιχείρησης είναι προφανέστατα μη επικερδές από μακροοικονομική σκοπιά. Και αυτός ο υπολογισμός δεν περιλαμβάνει το κόστος της ηθικής και συναισθηματικής αγωνίας που πυροδοτεί η ανεργία στους ανθρώπους, στις οικογένειές τους, στους φίλους τους και στους συναδέλφους τους.

Εάν η κυβέρνηση περικόπτει τις δαπάνες για τη διατήρηση της κοινωνικής υποδομής, για να μειώσει κατά 10 δις δολ. τους φόρους από τις εταιρίες και τους πλούσιους καπιταλιστές, αυτό βέβαια είναι επικερδές γι' αυτούς. Ας αναγνωρίσουμε ακόμη αυτό που υποστηρίζεται από τους οπαδούς των, λεγόμενων, «οικονομικών της προσφοράς», ότι αυτά τα 10 δις δολ. θα δημιουργήσουν μια προσαύξηση άλλων 10 δις δολ. στο εθνικό εισόδημα. Όμως αν σαν αποτέλεσμα της αποκλιμάκωσης της κοινωνικής υποδομής, οι γέφυρες πέφτουν, οι αυτοκινητόδρομοι ξηλώνονται, η κυκλοφορία φρακάρει, τα ατυχήματα πολλαπλασιάζονται και εάν από το κόστος της μεταφοράς και των ατυχημάτων προκύπτει μια αύξηση 30 δις δολ., τότε ο συνολικός μακροοικονομικός ισολογισμός είναι αρνητικός και όχι θετικός.

Ακόμη περισσότερο, έχουμε διδαχτεί ότι στην εποχή που αναπτύσσεται η οικολογική και ειρηνιστική αντίληψη, ακόμη και η έννοια της μακροοικονομικής, σαφώς διακρινόμενη από την μικροοικονομική, αποτελεσματικότητας, είναι ανεπαρκής για να κρίνει τη συνολική ορθολογικότητα των οικονομικών αποφάσεων. Εάν είναι από μακροοικονομική άποψη «μικρότερο το κόστος» να παράγεις πυρηνικά και βιολογικά όπλα, παρά «συμβατικά», πρέπει να συσσωρεύουμε όλο και περισσότερους εξοπλισμούς που απειλούν να εξαφανίσουν τη ζωή από τη Γη;

Εάν είναι από μακροοικονομική σκοπιά πιο φτηνό να αυξηθεί η παραγωγή τροφίμων με τον πολλαπλασιασμό των δηλητηριωδών χημικών προϊόντων, με την καταστροφή των τροπικών δασών, καταδικάζοντας εκατομμύρια εκτάρια σε ερήμωση, θα έπρεπε να συνεχίσουμε να χρησιμοποιούμε για την αύξηση της αγροτικής παραγωγής μεθόδους που ρυπαίνουν την ατμόσφαιρα, τους ποταμούς και τους ωκεανούς και απειλούν τη ζωή της ανθρωπότητας με οικολογικές καταστροφές;

Και πάλι: Αυτό που είναι το ζητούμενο είναι να αναγνωρίσουμε ορισμένες αποφάσεις σαν απόλυτες κοινωνικές προτεραιότητες, οι οποίες πρέπει να πρα-

γματοποιηθούν ανεξάρτητα από το «κόστος», με άλλα λόγια, τις επιπτώσεις που θα έχουν στο πόσοι πόροι θα παραμείνουν διαθέσιμοι για άλλους σκοπούς.

Μια οικονομία της αγοράς είναι ανίκανη και δεν θέλει να τοποθετήσει τέτοιες προτεραιότητες. Ένα σύστημα δημοκρατικού σχεδιασμού που θα στηρίζεται στην αυτοδιοίκηση, θα μπορούσε να εκπληρώσει ευκολότερα τέτοιες προτεραιότητες.

Το τρίτο μοντέλο είναι πραγματοποιήσιμο

Εκείνοι που υποστηρίζουν ότι το τρίτο μοντέλο είναι απραγματοποίητο ακολουθούν δύο κύριες γραμμές ανάλυσης. Η συντονισμένη αυτοδιεύθυνση θεωρείται αδύνατη σε μακροοικονομική κλίμακα. Θεωρείται επίσης ανίκανη να δουλέψει, σε τελευταία ανάλυση, μ' ένα μίνιμουμ αποτελεσματικότητας στο επίπεδο της ατομικής παραγωγής και στην μονάδα του τομέα υπηρεσιών.

Η πρώτη κατεύθυνση σκέψης έχει αντιπροσωπευτεί στη συζήτηση ειδικά από τον καθηγητή Alec Nove. Στο βιβλίο του «Τα οικονομικά του εφαρμόσιμου σοσιαλισμού» το κύριο επιχείρημα του Α. Nove σχετίζεται με το μεγάλο αριθμό των οικονομικών αποφάσεων, οι οποίες βρίσκονται στη βάση της λειτουργίας ενός σύγχρονου σύνθετου βιομηχανικού συστήματος και το οποίο σχετίζεται με εκατομμύρια διαφορετικά προϊόντα. Είναι αδύνατο για τις μάζες των παραγωγών / καταναλωτών να παίρνουν *α priori* συνειδητές αποφάσεις όσον αφορά την κατανομή τόσο πολλών προϊόντων — για να μη μιλήσουμε για σωστές αποφάσεις. Μόνο η αγορά μπορεί να το κάνει αυτό.

Όμως υπάρχουν αρκετές συγχύσεις σ' αυτή την επιχειρηματολογία. Πρώτα απ' όλα τα περισσότερα από τα εκατομμύρια των προϊόντων στα οποία αναφέρεται ο Α. Nove δεν κατανέμονται δια μέσου της αγοράς ούτε στις συνθήκες του καπιταλισμού. Υπάρχουν μηχανές, εξαρτήματα, πρώτες ύλες, ενδιάμεσα προϊόντα των οποίων η παραγωγή καθορίζεται από τεχνικούς συντελεστές και πραγματοποιείται είτε στο εσωτερικό των μεγάλων εταιριών ή με απευθείας παραγγελίες μεταξύ των χρηστών και των μεμονωμένων παραγωγών. Αυτό δεν θα άλλαζε σε ένα σύστημα δημοκρατικού σχεδιασμού.

Δεύτερο, ο δημοκρατικός σχεδιασμός συνεπάγεται ένα μεγάλο βαθμό, αποκέντρωσης. Οι αποφάσεις του σχεδίου μπορούν έτσι να παίρνονται με συζητήσεις σε εκείνο το επίπεδο όπου θα μπορούν να είναι αποτελεσματικές. Όλοι οι παραγωγοί / καταναλωτές / πολίτες δεν είναι αναγκαίο να συζητούν και να αποφασίζουν για «εκατομμύρια» προβλήματα. Οι κάτοικοι της Βοστώνης δεν χρειάζεται να αποφασίζουν για τις στάσεις του λεωφορείου στο Σάο Πάολο. Οι εργαζόμενοι των εργοστασίων κατεργασίας ξύλου δεν χρειάζεται να συζητούν για την οργάνωση της παραγωγής στη βιομηχανία παπουτσιών. Οι καθηγητές δεν θα 'ναι υπεύθυνοι για τη λειτουργία των νοσοκομείων.

Ένα σύστημα αρθρωμένης αυτοδιεύθυνσης επιτρέπει να συμμετέχουν εκατομμύρια άνθρωποι στην ευθύνη για την λειτουργία της οικονομίας, ακριβώς έχοντας όλη την ευθύνη για μερικές αποφάσεις, και όχι όλοι να αποφασίζουν για

όλα. Αυτό σημαίνει ότι στο «τρίτο μοντέλο» η άμεση αυτοδιεύθυνση συναρθρώνεται με ορισμένες μορφές έμμεσης, αντιπροσωπευτικής οικονομικής δημοκρατίας, μέσω εκλεγμένων σωμάτων. Αποφάσεις για τις προτεραιότητες στην κατανομή των διαθέσιμων μη επαρκών πόρων δεν θα παίρνονται μόνο στο επίπεδο των κατώτερων σωμάτων. Θα παίρνονται σε τοπικό, περιοχιακό, κλαδικό και εθνικό και, στο βαθμό που είναι δυνατό, σε διεθνές επίπεδο. Σ' όλα αυτά τα επίπεδα οι αποφάσεις θα παίρνονται μόνο από εκλεγμένα σώματα. Με την προϋπόθεση ότι οι εκλογές θα είναι πραγματικά ελεύθερες, οι συζητήσεις σ' όλα τα σώματα θα γίνονται με πλήρη δημοσιότητα, ότι θα υπάρχει το δικαίωμα της ανακλητότητας των εκλεγμένων από τους εκλογείς και ότι η μάζα θα έχει το δικαίωμα να αποφασίζει απευθείας για τα ζητήματα-κλειδιά με δημοψηφίσματα. Δεν υπάρχει λοιπόν τίποτα το εγγενώς ανεφάρμοστο ή γραφειοκρατικό στις αποφάσεις που παίρνονται μέσα από τις διαδικασίες του δημοκρατικού σχεδιασμού.

Πράγματι το ότι ο σχεδιασμός συνεπάγεται αυτόματα τεράστια γραφειοκρατία είναι ένα τυπικό *petitio principis*.

Εάν κάποιος εκτιμά ότι η μάζα του λαού είναι ανίκανη (ή δεν έχει τη θέληση) να διαχειριστεί τις δικές της υποθέσεις, τότε, προφανώς, άλλοι πρέπει να τις διαχειρίζονται στ' όνομά της. Όμως αυτή η υπόθεση δεν έχει αποδειχτεί ποτέ. Δεν είναι τίποτα άλλο παρά προκατάληψη, επιστροφή στο μύθο του προπατορικού αμαρτήματος. Όταν κάποιος απορρίπτει αυτή την υπόθεση και τότε η αντίπαλη άποψη αποκτά δύναμη. Μόνο μέσα από τη δραστήρια ανάμιξη των μαζών στη διεύθυνση των υποθέσεων τους μπορούν αυτές να αποκτήσουν τη γνώση για να το κάνουν αυτό όλο και περισσότερο αποτελεσματικά. Κανείς δεν μπορεί να μάθει να κολυμπά αν δεν βουτήξει στο νερό.

Αρκετά συχνά εκείνοι που απορρίπτουν το εφικτό του δημοκρατικού κοινωνικού σχεδιασμού επικαλούνται το παράδειγμα της ΕΣΣΔ και των παρόμοιων κοινωνιών. Δεν οδήγησε ο σοβιετικός σχεδιασμός σε μια τεράστια και τερατώδη γραφειοκρατία; Όμως αυτό το επιχείρημα αντιστρέφει τόσο τη χρονολογική όσο και τη λογική σειρά. Δεν οφείλεται στο σχεδιασμό της οικονομίας το ότι η Σοβιετική Ένωση έγινε γραφειοκρατική μετά το 1927. Οφείλεται στο ότι ήδη η γραφειοκρατία είχε πάρει την εξουσία στην ΕΣΣΔ και καθοδηγούσε το σχεδιασμό στην κατεύθυνση της σταθεροποίησης και της επέκτασης της εξουσίας και των προνομίων της. Οφείλεται στο ότι ο σχεδιασμός ήταν εξαρχής γραφειοκρατικά συγκεντροποιημένος σχεδιασμός (και ας προσθέσουμε μάλλον κατά το ήμισυ σχεδιασμός, ψευτοσχεδιασμός που χαρακτηριζόταν από φοβερές θεσμοποιημένες δυσαναλογίες).

Τρίτο, ένα σύγχρονο σύστημα πράγματι χρειάζεται ένα σωρό συναλλαγές, συμφωνίες, συμβιβασμούς, μηχανισμούς συμφιλίωσης και επίλυσης των αντιθέσεων. Κανείς σοβαρός μαρξιστής δεν ισχυρίστηκε ποτέ ότι σε συνθήκες σοσιαλισμού, για να μην πούμε σε συνθήκες μετάβασης ανάμεσα στον καπιταλισμό και τον σοσιαλισμό θα εξαφανιστούν όλες οι κοινωνικές αντιθέσεις, ότι θα υπάρξει καθολική αρμονία μεταξύ του ατόμου και της κοινωνίας, μεταξύ της

ανθρώπινης κοινωνίας και της φύσης. Επίσης κανείς σοβάρος σοσιαλιστής δεν πιστεύει ότι μπορείς να προχωρήσεις αγνοώντας την πείρα και την επιστημονική ικανότητα στη διαχείριση της οικονομίας.

Από αυτό δεν προκύπτει ότι πρέπει να αφεθεί η λήψη των αποφάσεων στα χέρια των ειδικών. Είναι τα αφεντικά των πολυεθνικών, οι υπουργοί των υπαρχουσών κυβερνήσεων, μη εξαιρουμένων και των ηγετών της Νομενκλατούρας, όλοι εκείνοι που παίρνουν τις οικονομικές αποφάσεις κλειδιά του σημερινού κόσμου, πραγματικά επιστήμονες ειδικοί;

Εκείνοι που πιστεύουν ότι η αυτοδιεύθυνση είναι αδύνατη σε μακροοικονομική (μακροκοινωνική) κλίμακα, συγχέουν την άσκηση της κοινωνικής εξουσίας με την τεχνική / επιστημονική / ιδεολογική και ηθική δομή της εξουσίας. Δεν οφείλεται στο ότι η μάζα του λαού έχει ανεπαρκείς γνώσεις όσον αφορά τη βιοχημεία ή την αγρονομία το ότι αυτή η μάζα δεν μπορεί να πάρει την απόφαση, ότι ο κάθε κάτοικος της Γης πρέπει να μπορεί να παίρνει ένα ποσό από θερμίδες / βιταμίνες / πρωτεΐνες που να του εξασφαλίζουν καλή υγεία. Γιατί θα έπρεπε ένας μικρός αριθμός επιστημόνων να έχει το δικαίωμα να αποφασίζει για τη ζωή και το θάνατο εκατομμυρίων παιδιών κάθε μέρα;

Το ζήτημα των ιδιοκτητών: Τα κίνητρα στο επίπεδο των επιχειρήσεων

Ο καθηγητής Ota Sik μπορεί να θεωρηθεί σαν ένας τυπικός εκπρόσωπος εκείνης της σχολής της σκέψης που διακηρύσσει το τρίτο μοντέλο αυτοδιεύθυνσης βασισμένης στους παραγωγούς σαν ανέφικτο στο επίπεδο της επιχείρησης. Η θέση του εμφανίζεται πιο εντυπωσιακή, καθώς ο ίδιος ήταν επί πολύ καιρό υποστηρικτής του τρίτου μοντέλου. Να πώς παρουσιάζει την αντίθετη θέση σήμερα:

«Εκείνη την εποχή (1963) και για πολύ μετά, —όταν ήμουν στην εξορία— μετά την επέμβαση του Συμφώνου της Βαρσοβίας στην Τσεχοσλοβακία— υποστήριξα ότι τέτοιες (μεγάλες) επιχειρήσεις θα έπρεπε να 'χουν μια συλλογική διεύθυνση που θα βασίζεται στους εργάτες αντιπροσώπους, οι οποίοι θα εκπροσωπούν το λαό, με άλλα λόγια τη σοσιαλιστική ιδιοκτησία.

Ένας επιστήμονας ωστόσο πρέπει να είναι ικανός και τολμηρός ώστε να δοκιμάζει τις ιδέες του μέσα στην εξελισσόμενη πραγματικότητα.

Έτσι βασισμένος στην εξέταση των αποτελεσμάτων που επιτεύχθηκαν σε επιχειρήσεις στη Γιουγκοσλαβία και την Κίνα, οι οποίες διευθύνονταν κατ' αυτό τον τρόπο, έφθασα στο συμπέρασμα ότι ο ηγετικός ρόλος θα μπορούσε να πραγματοποιηθεί μόνο από ένα ενεργοποιημένο και ικανό άτομο, ένα άτομο που αντιπροσωπεύει μια ιδιοκτησία διαφορετική από το παρελθόν. Αυτό το είδος της συλλογικής διεύθυνσης είναι σε θέση να παράγει τα αναγκαία αποτελέσματα μόνο σε μικρές και μεσαίου μεγέθους επιχειρήσεις — και μόνο όπου υπάρχει μια κάποια μορφή συνεταιριστικής ιδιοκτησίας.

Επίσης εξαρτάται από εργαζόμενους που έχουν στενούς δεσμούς με την επιχείρηση, έστι ώστε να είναι πλήρως προσαρμοσμένοι στο περιβάλλον, στο οποίο ξοδεύουν το μεγαλύτερο μέρος της ημέρας τους. Οι εργάτες πρέπει να ξέρουν ο ένας τον άλλο, να έχουν ξεκάθαρη άποψη για τη δραστηριότητα όλου του οργανισμού.

Έτσι στη βάση της νέας μου γνώσης έχω αναθεωρήσει τις πρότερες αντιλήψεις μου. Ξέρω τώρα ότι οι μεγάλες επιχειρήσεις απαιτούν αναγκαία την ατομική ιδιοκτησία, αλλά, και σ' αυτό θέλω να δώσω έμφαση, μ' ένα ισχυρό στοιχείο συλλογικής ιδιοκτησίας, με την οποία εννοώ την ιδιοκτησία των συνεργατών, ωστόσο, όπως ήδη έχω πει, παίρνοντας μια εξατομικευμένη μορφή. Με άλλα λόγια, οι μικτές μετοχικές επιχειρήσεις είναι η πιο κατάλληλη μορφή ιδιοκτησίας.

Οι κρατικές επιχειρήσεις στην Τσεχοσλοβακία πρέπει να μετατραπούν σε μικτές μετοχικές εταιρίες, εξασφαλίζοντας ισχυρή συμμετοχή των εργαζομένων στο μετοχικό κεφάλαιο».

(Τσεχοσλοβάκικη Ζωή Νο 11/1990).

Δυστυχώς σ' αυτή την ανάλυση περιέχεται πολύ λίγη επιστήμη, πολύς δογματισμός και όχι λίγη ποσότητα καθαρής απολογητικής ιδεολογίας.

Ιδιοκτησία σημαίνει τη δύναμη να ιδιοποιούμαι και να κατανέμω. Το να λες ότι οι μέτοχοι είναι ιδιοκτήτες της εταιρείας δεν απλά σωστό. Ακόμη και δυτικά δικαστήρια το έχουν αρνηθεί επίσημα. Ένας από τα εκατομμύρια μετόχους της General Motors δεν μπορεί να πάει στην εταιρία και να απαιτήσει να του αποδοθεί το 1 εκατομμυριοστό από τα περιουσιακά της στοιχεία. Οι μέτοχοι είναι μόνο ιδιοκτήτες τίτλων για να μοιράζονται το καθαρό εισόδημα της εταιρίας και αυτό πάντα μόνο μέσα σε καθορισμένα όρια. Το γεγονός είναι ότι οι μικτές μετοχικές εταιρίες απέχουν παρασάγκες από το να είναι ένας τρόπος *εξάπλωσης* της ιδιοκτησίας σε μια οικονομία της αγοράς, αποτελούν δε έναν τρόπο *συγκέντρωσης* της ιδιοκτησίας στα χέρια των οικογενειών των δισεκατομμυριούχων, των χρηματιστικών ομάδων, οι οποίες ελέγχουν τα μεγάλα μονοπώλια και στα οποία οι μικροί και μεσαίοι κάτοχοι μετοχών παραδίνουν *ντε φάκτο* τις οικονομίες τους.

Στην περίπτωση των εργατών - μετόχων αυτό είναι ακόμη πιο φανερό. Είτε αυτές οι μετοχές σχηματίζουν ένα ελεγχόμενο συμφέρον και είναι απαράγραπτες, επιπροσθέτως υπάρχει αυστηρή απαγόρευση απολύσεων· όμως σ' αυτή την περίπτωση είμαστε αντιμέτωποι όχι με μια πραγματική μικτή μετοχική εταιρία αλλά με μια παραλλαγή εργατικού συνεταιρισμού. Άρα υπάρχει αυθεντική εργατική ιδιοκτησία. Είτε οι μετοχές μπορούν να πουληθούν στο χρηματιστήριο και οι εργάτες δεν έχουν ή γρήγορα χάνουν τον έλεγχο της επιχείρησης και δεν υπάρχει απαγόρευση απολύσεων. Σ' αυτή την περίπτωση δεν μπορούμε να μιλάμε για «συνιδιοκτησία». Τι είδους «ιδιοκτήτης» μπορεί να είναι εκείνος που από τη μια μέρα στην άλλη γίνεται όλο και πιο άσχετος ως προς τη λήψη των αποφάσεων;

Η υπόθεση, ή τώρα μάλλον η τραγωδία, της αυτοδιεύθυνσης των εργατών στην καλύτερη περίοδο λειτουργίας της στην Γιουγκοσλαβία βρίσκεται ακριβώς στην υπερβολική συνάρθρωσή της με την οικονομία της αγοράς. Από τη στιγμή που η αγορά αποφασίζει την κατεύθυνση της οικονομικής ανάπτυξης, οι εταιρίες εκβιάζονται να κλείσουν σαν συνέπεια της «έλλειψης κερδοφορίας». Πώς μπορεί ένας εργάτης να είναι πραγματικά αφεντικό ενός εργοστασίου, όταν το «αφεντικό» υποχρεώνεται να κάνει τον εαυτό του περιττό από δυνάμεις πάνω στις οποίες δεν έχει έλεγχο;¹

Η ιδέα ότι στα μεγάλης κλίμακας εργοστάσια η αυτοδιεύθυνση δεν μπορεί να λειτουργήσει γιατί οι εργάτες δεν ξέρουν ο ένας τον άλλο και δεν έχουν καθαρή αντίληψη των δραστηριοτήτων του όλου οργανισμού είναι απλά μια προκατάληψη: ένα μεγάλο εργοστάσιο είναι μια σύνθεση μικρότερων μονάδων, όπως ακριβώς ένα νοσοκομείο ή ένα ξενοδοχειακό συγκρότημα. Σ' αυτές τις μικρότερες μονάδες ο καθένας γνωρίζει τον άλλο. Ακριβέστερα: ο καθένας εξαρτάται από τον άλλο. Αυτές οι μονάδες λειτουργούν χάρη στη στοιχειώδη συνεργασία, διορθώνοντας τις ζημιές και την αναποτελεσματικότητα που παρατηρείται σ' όλα τα μεγάλης κλίμακας σώματα. Το να πιστεύεις ότι οι ατομικοί ιδιοκτήτες ξέρουν να λειτουργούν καλύτερα απ' ότι οι εργάτες είναι τερατώδες, κυριολεκτικά. Με τον ίδιο τρόπο όπως συμβαίνει με το ανώτερο στρώμα της γραφειοκρατίας, η διοίκησή τους αυξάνει για τα χαμηλότερα στρώματα την αυθαιρεσία, τις ζημιές και την αναποτελεσματικότητα. Και σήμερα, η μεγάλη κλίμακα αυτοματοποίησης των δεδομένων κάνει «μια καθαρή άποψη της δραστηριότητας όλου του οργανισμού» δυνατή για όλους τους ανθρώπους που δουλεύουν σ' αυτόν, εκτός εάν μια μειοψηφία ενδιαφερομένων σκόπιμα το απαγορεύει για λόγους δικών της συμφερόντων (καπιταλιστικά συμφέροντα ή συμφέροντα του υψηλού στρώματος της Νομενκλατούρας). Έτσι μάλλον αντιστρέψαμε το επίχειρημα του Ota Sik, για χάρη της αυτοδιεύθυνσης. Μόνο μ' ένα σύστημα αυτοδιεύθυνσης μπορεί το παραγωγικό δυναμικό της τρίτης τεχνολογικής επανάστασης να αξιοποιηθεί πλήρως, και αυτό σαν αποτέλεσμα του ότι η μάζα των παραγωγών αποχτάει κίνητρο για την μεγαλύτερη αποτελεσματικότητα της επιχείρησής.²

Στον γραφειοκρατικό μερικό σχεδιασμό, το κίνητρο λείπει παντελώς, όπως

1. Οι Ward, Domar και Vanek θεωρούν σαν δεδομένες βασικές ακαμψίες στη συμπεριφορά των αυτοδιευθυνόμενων εργατών, μια υπόθεση που είναι αμφίβολη. Η Catherine Samary ("Le marché contre l'auto-gestion: l'expérience yougoslave". Paris, La breche 1988) προσφέρει μια αυστηρή κριτική της ιδιαίτερης γιουγκοσλάβικης εκδοχής της αυτοδιεύθυνης που συνδυάζεται με την εκτεταμένη χρήση των μηχανισμών της αγοράς και το μονοκομματικό σύστημα.

2. Τα πειράματα με τους επονομαζόμενους «κύκλους ποιότητας» που εφαρμόστηκαν στην Ιαπωνία, καθώς και μια σειρά άλλες οργανωτικές καινοτομίες στην οργάνωση της εργασίας αντανakλούν μια αυξανόμενη ανησυχία από τη μεριά των καπιταλιστών ότι η παραδοσιακή ιεραρχία είναι ακατάλληλη να τithασεύσει το δυναμικό των νέων τεχνολογιών. Όμως αυτές οι καινοτομίες δυσχεραίνουν αποφασιστικά την υποταγή των εργατών στο κίνητρο του κέρδους και στη διαρκή ανάγκη του κεφαλαίου να ελέγχει την εργασία για να εκπληρώνει τους στόχους μεγιστοποίησης του κέρδους.

έχει δείξει η εμπειρία. Η ανευθυνότητα γενικεύεται. Όμως και στην οικονομία της αγοράς, παρά τη μάστιγα του φόβου της ανεργίας, η ανευθυνότητα και η έλλειψη κινήτρων είναι ευρύτατα διαδεδομένες. Οι εργάτες διδάσκονται από την πρακτική τους πείρα ότι οι προσπάθειές τους περισσότερο ωφελούν άλλους και μόνον οριακά τους εαυτούς τους. Πολύ συχνά ακόμη βάζουν σε κίνδυνο την υγεία τους, τα εισοδήματά τους και την εξασφάλιση της δουλειάς. Λοιπόν γιατί να φθαρούνε «pour le roi Prusse» για το «Βασιλιά της Πρωσίας»;

Σ' ένα σύστημα δημοκρατικού κοινωνικού σχεδιασμού, βασισμένο στην αρθρωμένη αυτοδιεύθυνση των παραγωγών, θα μπορούσαν να έχουν δύο ισχυρά υλικά κίνητρα για μεγαλύτερη αποτελεσματικότητα. Το ένα θα ήταν το μερίδιό τους στο κοινωνικό εισόδημα (συνεχές εισόδημα) με τη μορφή και την κατανομή που αυτοί οι ίδιοι θα αποφασίζουν: είτε σαν πρόσθετο χρηματικό εισόδημα ή πρόσθετα καταναλωτικά αγαθά ή πρόσθετες κοινωνικές υπηρεσίες (διακοπές, σχολεία, δημόσιες μεταφορές, κατοικία) εξασφαλίζοντάς το οι ίδιοι σε συνεργασία με άλλους εργάτες σε τοπικό, περιοχιακό ή εθνικό επίπεδο. Το άλλο θα ήταν η μείωση του χρόνου εργασίας, με λίγα λόγια η δυνατότητα να πηγαίνει ο εργαζόμενος σπίτι του μετά από 4 ή 5 ώρες δουλειάς, εάν η δοσμένη εργασία γίνεται κάτω από συνθήκες σαφούς ελέγχου ποιότητας από τους αντιπροσώπους των καταναλωτών.

Από τον Ota Sik αναπτύχθηκε στην ίδια συνέντευξη το επιχείρημα ότι η μαρξιστική θεωρία της υπεραξίας και της εκμετάλλευσης είναι λαθεμένη γιατί δεν αναγνωρίζει την αναγκαιότητα να υπάρχει premium στις επιχειρηματικές δραστηριότητες, το “κουράγιο” (sic) εκείνων των ανδρών και γυναικών που παίρνουν το ρίσκο (ξανά sic) που σχετίζεται με την επιχειρηματικότητα, την ικανότητά τους να οργανώνουν, την δημιουργική τους ενέργεια και λοιπά· όλα αυτά είναι ανάξια για έναν επιστήμονα με τα στάνταρντ του Sik. Στις μεγάλες καπιταλιστικές επιχειρήσεις, ανταποκρίνονται οι υψηλά ιστάμενοι χρηματιστές που τις έχουν στον έλεγχο τους σ' αυτές τις ιδιότητες; Όταν κατέχεις μια περιουσία 1 δις δολαρίων, για να μην πούμε 10 δις, δεν είναι γεγονός ότι το κεφάλαιό σου αυξάνει αυτόματα από χιλιάδες εκατομύρια δολάρια σ' ένα χρόνο, δεν είναι αλήθεια ότι αυξάνει κάθε ώρα και κάθε λεπτό χωρίς να χρειάζεται να κουνήσεις ούτε το μικρό σου δαχτυλάκι; Και δεν ελέγχονται όλες αυτές οι επιχειρήσεις από ανθρώπους αυτού ακριβώς του τύπου; Ποιος παράγει τον πλούτο; Δεν ισοδυναμεί σε τελευταία ανάλυση με την οικειοποίηση αυτού που οι άλλοι έχουν παράγει; Δεν ήταν ο επίσκοπος με το Χρυσό Στόμα (Ιωάννης ο Χρυσόστομος) σωστός όταν έγραψε 1.600 χρόνια πριν από τον Προυντόν: «Η ιδιοκτησία είναι κλεψιά»; Εάν στην Τσεχοσλοβακία, στην Πολωνία ή στην ΕΣΣΔ «χαρισματικά άτομα» (γενικώς μαφιόζοι) είναι ικανά να αγοράζουν στη φτήνεια εργοστάσια τα οποία, στο κάτω κάτω, δημιουργήθηκαν στο παρελθόν από το μόχθο και τις θυσίες των εργατών δεν είναι αυτό μια καθαρή υπόθεση παράνομου σφετερισμού; Και δεν δικαιώνονται ηθικά οι ενδιαφερόμενοι εργάτες να ξεσηκώνονται ενάντια σ' αυτούς τους σφετερισμούς;

Σ' ένα πιο εκλεπτυσμένο επίπεδο ο καθηγητής E. Furubotn έχει κατηγορηματικά δηλώσει:

«Το τελικό συμπέρασμα όσον αφορά την αυτοδιεύθυνση των επιχειρήσεων είναι καθαρό: όποια και αν είναι η συνεισφορά τους στη βιομηχανική δημοκρατία δεν αποτελούν εγγενώς έναν αποτελεσματικό οικονομικό οργανισμό».

«Μπορεί να υποστηριχτεί ότι η αυτοδιεύθυνση συμβαδίζει με τη χρόνια ανεργία και τη λαθεμένη κατανομή του κεφαλαίου».

«Ούτε αποτελεσματική κατανομή ούτε μεταρρυθμιστικοί στόχοι μπορούν να επιτευχθούν, όταν οι εργάτες - επενδυτές αποφασίζουν για το ρυθμό συσσώρευσης του κεφαλαίου».³

Ο Αυστριακός οικονομολόγος Ernst Fehr χρησιμοποιώντας τις ίδιες νεοκλασικές υποθέσεις με τον καθηγητή Furubotn έχει αποδειξει ότι αυτά τα συμπεράσματα είναι αληθινά εάν υπάρχει μεγάλη αποκέντρωση των επενδυτικών αποφάσεων, εάν οι εργάτες στο εργοστασιακό επίπεδο δεν παίρνουν μέρος σε μεγάλο βαθμό στην οικειοποίηση του εναπομείναντος εισοδήματος εάν δεν έχουν υλικά κίνητρα να διατηρηθεί ή να αυξηθεί το «απόθεμα κεφαλαίου» ή εάν ακόμη δεν έχουν το δικαίωμα να παίρνουν μέρος από την αξία της πώλησης των υλικών περιουσιακών στοιχείων, με άλλα λόγια αν υπάρχει ένα ουσιαστικά καπιταλιστικό περιβάλλον. Από τη στιγμή που προτείνει κάποιος ένα μοντέλο πραγματικής αρθρωμένης εργατικής ιδιοκτησίας (κοινωνικοποίηση της ιδιοκτησίας) στο επίπεδο της επιχείρησης, συνθέτοντας ατομική, ομαδική και συνεταιριστική ιδιοκτησία αλλά με τη δυνατότητα να παίρνονται οι αποφάσεις και να ασκείται ο έλεγχος από τους εργάτες και με αυθεντική εγγύηση για πλήρη απασχόληση· η επιχειρηματολογία του καθηγητή Furubotn απογυμνώνεται εντελώς. Ο Fehr πράγματι υποδεικνύει μέσω μια βαθιάς ανάλυσης ότι οι αυτοδιευθυνόμενες επιχειρήσεις μπορούν να είναι περισσότερο αποτελεσματικές από τις αντίστοιχες της ατομικής ιδιοκτησίας.⁴

Η διαλεκτική της μικροοικονομικής αποτελεσματικότητας και της μακροοικονομικής ορθολογικότητας

Δεν υπάρχει λόγος το «τρίτο μοντέλο» του δημοκρατικού - κοινωνικού σχεδιασμού να παρακάμψει τον παράγοντα της αποτελεσματικότητας στο επίπεδο της

3. Αυτά τα αποσπάσματα είναι αντίστοιχα από: The long - run analysis of the labor managed firm (American Economic Review vol. 66, 1977); Worker alienation and the structure of firm, in: S. Pejovitch (ed.): Gaovernmental controls and the free market (A and M University Press, Texas, 1976); Tradable claims and the self financed investment in the capitalist labor managed firm, 1980. Έχουμε ξανά μεταφράσει όλα αυτά στα αγγλικά από τα γερμανικά αποσπάσματα στο βιβλίο του Fehr.

4. Ernst Fehr: Oekonomische Theorie der Selbstverwaltung und Gewinnbeteiligung, Campus, Frankfurt, 1988.

επιχείρησης, όπως ήδη δείξαμε. Δεν υπάρχει ιδιαίτερος λόγος να μην πάρει υπόψη τον παράγοντα της «κυριαρχίας του καταναλωτή». Αυτή θα μπορούσε να διευρυνθεί και όχι να μειωθεί, συγκρινόμενη με το τί συμβαίνει πραγματικά στον ύστερο καπιταλισμό (και όχι αυτό που οι δογματικοί φιλελεύθεροι ισχυρίζονται και που βρίσκεται μέσα στα βιβλία τους μόνο). Παρόμοια δεν υπάρχει λόγος να υποθέσουμε ότι στην περίοδο της μετάβασης από τον καπιταλισμό στο σοσιαλισμό, η χρήση του χρήματος (το οποίο απαιτεί ένα σταθερό νόμισμα) και των μηχανισμών της αγοράς, ουσιαστικά σαν εργαλείων για τη μεγαλύτερη ικανοποίηση των καταναλωτών, θα έπρεπε να παραμεριστούν ή να περιοριστούν, με την προϋπόθεση ότι δεν θα επιδρά καθοριστικά η αγορά στις βασικές κοινωνικές και οικονομικές προτεραιότητες.

Υπάρχει μια θεμελιώδης λογική στη διαλεκτική της μικροοικονομικής αποτελεσματικότητας και της μακροοικονομικής (μακροκοινωνικής) ορθολογικότητας. Μπορείς μόνο να κατανέμεις το σύνολο των διαθέσιμων πόρων για να ικανοποιήσεις ανάγκες, περιλαμβανόμενων και μακρόκοινωνικών αναγκών, όπως είναι η προστασία του περιβάλλοντος. Οι ανάγκες αυτές δεν μπορούν να ικανοποιηθούν καλύτερα χωρίς τη χρήση περισσότερων πόρων, αν και ένα σωρό απώλειες μπορούν να αποφευχθούν και να γίνουν πολλές οικονομίες στη χρήση βασικών πόρων π.χ. της ενέργειας. Από μια όμως συνολική άποψη, η αυξημένη ικανοποίηση αναγκών απαιτεί ακόμη πιο αυξημένο προϊόν, δηλαδή οικονομική ανάπτυξη, ιδιαίτερα αν παρθούν υπόψη οι τεράστιες και ανικανοποίητες βασικές ανάγκες του τρίτου κόσμου. Καθώς η παραγωγή εξασφαλίζεται ακόμη σε μεγάλη έκταση από τη δραστηριότητα στο επίπεδο της επιχείρησης, η μικροοικονομική αποτελεσματικότητα έχει πραγματική σημασία στο πλαίσιο του δημοκρατικού-κοινωνικού σχεδιασμού.

Ωστόσο θα ήταν λάθος να περιοριστεί η διαλεκτική της μικροοικονομικής αποτελεσματικότητας και της μακροοικονομικής ορθολογικότητας στη διαλεκτική σχεδιασμού και αγοράς. Η αξιοποίηση του χρήματος σαν μέσου υπολογισμού, είναι εντελώς διαφορετική από τη χρήση του χρήματος σαν μέσου ανταλλαγής και ακόμη πιο διαφορετική από τη χρήση του χρήματος σαν μέσου συσσώρευσης του πλούτου και καθορισμού των επενδυτικών προτιμήσεων και αποφάσεων.

Η πρώτη μορφή θα μείνει γενικά στο σοσιαλιστικό σχεδιασμό. Η δεύτερη έχει αρχίσει να μειώνεται ακόμη και στον καπιταλισμό και θα συνεχίσει να μειώνεται στη μεταβατική περίοδο, με εξαίρεση τον τομέα των βασικών καταναλωτικών αγαθών και υπηρεσιών (όπου θα δημιουργηθεί ένας αριθμός «ελεύθερων αγαθών και υπηρεσιών»). Η τρίτη θα πρέπει να περιοριστεί αυστηρά και προοδευτικά να εξαφανιστεί.

Έχουμε ήδη σημειώσει ότι και άλλες μορφές υλικών κινήτρων, από την απλή αύξηση των χρηματικών εισοδημάτων, θα μπορούσαν να χρησιμοποιηθούν για να αυξηθεί η συμμετοχή των παραγωγών στην προσπάθεια για καλύτερη χρήση των παραγωγικών πόρων στο επίπεδο της επιχείρησης. Μπορούν να υιοθετηθούν και άλλοι μηχανισμοί, εκτός από τη διακύμανση των τιμών, για την προσαρμογή

της παραγωγής στη ζήτηση, έτσι ώστε να ικανοποιείται περισσότερο ο καταναλωτής. Σ' αυτή την περίπτωση πρέπει να υπενθυμίσουμε τη δυνατότητα των συμβουλίων των καταναλωτών να *προκαθορίζουν*, σε συνεργασία με τα συμβούλια των παραγωγών, την ποσότητα και την ποικιλία των καταναλωτικών αγαθών. Στις συνθήκες του ύστερου καπιταλισμού αυτά καθορίζονται σε μεγάλο βαθμό, αν όχι τελείως, από τις εταιρίες παραγωγής, στη βάση των ερευνών αγοράς και των προβλέψεων για τη συμπεριφορά των καταναλωτών, οι οποίες είναι σε μεγάλο βαθμό λαθεμένες. Συνειδητές επιλογές των καταναλωτών και σ' αυτές βασισμένη στατιστική έρευνα είναι κάτι λιγότερο πιθανό να πέσει έξω. Επανορθωτικοί μηχανισμοί, συμπεριλαμβανομένων και των μηχανισμών της αγοράς, μπορούν να χρησιμοποιηθούν για να κάνουν τις απαραίτητες προσαρμογές σε αυτό που παραμένει ένας «μη-αγοραίος» (non-market) τρόπος για να καθορίζουν οι καταναλωτές τις προτιμήσεις τους.

Παρόμοια, αυστηρές μορφές ποιοτικών ελέγχων από μεγάλα σώματα καταναλωτών ή από αντιπροσώπους των καταναλωτών, είναι απαραίτητα «μη-αγοραία» μέσα που θα εξασφαλίζουν υψηλότερα επίπεδα ικανοποίησης των καταναλωτών. Χρησιμοποιώντας ειδικευμένα επιστημονικά συμβούλια θα μπορούσαν να μειώσουν σε μεγάλο αριθμό τις καταχρήσεις (δηλητηριασμένα τρόφιμα, επικίνδυνη ή ρυπογόνα συσκευασία, κακής ποιότητας ρούχα κ.λπ.) οι οποίες χαρακτηρίζουν το καταναλωτικό προϊόν, που παράγεται για τη μεγιστοποίηση του κέρδους της ιδιωτικής επιχείρησης στις συνθήκες του μονοπωλιακού καπιταλισμού.

Θα μπορούσε κάποιος να μας αποδώσει την κατηγορία ότι η υπεράσπιση του «τρίτου μοντέλου» γίνεται σ' ένα βαθμό πραγματιστική. Θα σηκώσουμε αυτό το σταυρό με στωικότητα. Πράγματι ο πιο αποτελεσματικός και ανθρώπινος τρόπος για να οικοδομήσεις μια αταξική κοινωνία είναι ζήτημα πειραματισμού και πρέπει να χρησιμοποιείς τη μέθοδο των διαδοχικών προσεγγίσεων. Δεν υπάρχουν συνταγές εγχειριδίου γιαυτό, ούτε εκείνες του «ολοκληρωτικού σχεδιασμού» ούτε οι άλλες του «σοσιαλισμού της αγοράς». Θα μάθουμε από την εμπειρία ποια είναι τα πιο μεγάλα λάθη, για να τα αποφεύγουμε, και οι πιο θετικοί συνδυασμοί μέτρων, για να τους εφαρμόζουμε. Το τέλειο ούτε να το ελπίζουμε ούτε να το υποσχόμαστε μπορούμε. Η μόνη εξασφάλιση που έχουμε είναι ότι ο δημοκρατικός - κοινωνικός σχεδιασμός θα έχει μικρότερες οικονομικές απώλειες και λιγότερο απάνθρωπα αποτελέσματα, απ' ότι ο καπιταλισμός / ιμπεριαλισμός ή ο γραφειοκρατικός δεσποτισμός από την άλλη μεριά. Αυτό απαιτεί μια μόνιμα ισορροπημένη αλληλεπίδραση τριών βασικών παραγόντων, όπως είχε δείξει στο παρελθόν πιο καθαρά ο Τρότσκι: κεντρικός σχεδιασμός, επιβεβαίωση στην αγορά *ex post* και διόρθωση *ex ante* σχεδιαστικών αποφάσεων και αυθεντική πολιτική σοσιαλιστική δημοκρατία. Θα μπορούσαμε να προσθέσουμε και μια τέταρτη συνθήκη: ριζική μείωση του ημερήσιου και εβδομαδιαίου εργασίου χρόνου.

Παραμένει μία τελική συνθήκη για να αποδεικτεί το εφικτό του τρίτου μοντέλου: η πολιτική. Καθώς απορρίψαμε κάθε προσπάθεια να επιβληθεί οποιοδήποτε οικονομικό μοντέλο ενάντια στη θέληση της πλειοψηφίας — η κατάρρευση του σταλινισμού στην Ανατολική Ευρώπη οφείλεται σε τελευταία ανάλυση σε μια

τέτοια ακριβώς προσπάθεια — τίθεται το ερώτημα: υπάρχει η δυνατότητα να αποδεκτεί η πλειοψηφία των εργαζόμενων το «τρίτο μοντέλο» στο ορατό μέλλον;

Στη βάση των σημερινών εκλογικών αποτελεσμάτων στη δυτική και ανατολική Ευρώπη, για να μην πούμε στις ΗΠΑ και την Ιαπωνία, κάποιος θα μπορούσε να απαντήσει «όχι» σ' αυτό το ερώτημα. Όμως αυτή η απάντηση θα παρέκαμπε μια σημαντική πλευρά της παγκόσμιας εξέλιξης τα τελευταία 20 χρόνια: την εμφάνιση των «νέων κοινωνικών κινήματων» και γενικότερα ενός νέου τρόπου πρόσληψης της πολιτικής και της πολιτικής δράσης, που προσπαθεί να διαμορφώσει τη διεύθυνση των «γενικών υποθέσεων» της κοινωνίας: αυτή τη μεγάλης κλίμακας εξωκοινοβουλευτική δράση (και επικουρικά μέσω δημοψηφισμάτων). Αυτή η τάση είναι ορατή σήμερα σε πολλές χώρες. Έχουμε γίνει μάρτυρες στη Γαλλία μιας εντυπωσιακής εικόνας: για πρώτη φορά στην ιστορία της Γαλλίας εκατοντάδες χιλιάδες μαθητές, διαδηλώνοντας στους δρόμους, προβάλλουν το αίτημα προς την κυβέρνηση και το κοινοβούλιο να είναι ο προϋπολογισμός για την παιδεία υψηλότερος από αυτόν για την άμυνα. Ας έχει αυτό το προηγούμενο πολλούς μα πολλούς μιμητές!

25 Νοεμβρίου 1990